

TOLKEN VOOR ANDERSTALIGE DOVE MENSEN

NBTG SEMINAR - 7 NOVEMBER 2002

NBTG
Groenestraat 283
6531 HL Nijmegen
info@nbtg.nl
www.nbtg.nl

Samenstelling: Josje Muntendam, Peter de Rooter, Irma Sluis, Grete Verhoeven
Auteurs: Leonore Koerselman en Pauline van der Pol
Foto's: Ruben Vos
Lay-out: Maya de Wit

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door de Henri Methorst Prijs die de NBTG ontving van het Bureau Congrestolken in Amsterdam

ISBN 90-806922-4-7

© Copyright NBTG 2003

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de NBTG.

Hoewel uiterste zorg is besteed aan de inhoud van deze brochure, aanvaarden de auteurs en/of de NBTG geen enkele aansprakelijkheid voor onvolledigheid of onjuistheid of voor de gevolgen hiervan.

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	2
De Inpassing van Multiculturele Doven in Nederland	3
<i>Ines Sleeboom</i>	
Schakeltolken (relaytolken) voor Anderstalige Doven	7
<i>Wilke Hermens</i>	
De Situatie van Anderstalige Doven in de Verenigde Staten	12
<i>Susan Boinis</i>	
Forumdiscussie, met participatie van het publiek	14
WORKSHOP	
Tolken voor Dove Immigranten of Personen met 'Minimal Language Skills - MLS'	17
<i>Susan Boinis</i>	

INLEIDING

Dit verslag is een weergave van het seminar 'Tolken voor Anderstalige Doven', georganiseerd door de Nederlandse Beroepsvereniging Tolken Gebarentaal (NBTG) op 7 november 2002 in het Jaarbeurs Congres Centrum te Utrecht.

Aanleiding voor de organisatie van dit seminar vormde de groei van het aantal dove anderstaligen dat de afgelopen jaren naar Nederland is gekomen. Deze dove allochtonen, zowel werkenden, vluchtelingen als asielzoekers, kunnen zich vaak niet verstaanbaar maken met Nederlandse Gebarentaal. Ze dreigen zo in een dubbel isolement te raken. Het inzetten van schakeltolken (dove tolken Gebarentaal) biedt een belangrijke oplossing voor dit probleem. Dove tolken Gebarentaal blijken vaak in staat een goede communicatievorm te vinden met mensen wier Gebarentaal

onbekend is, of sterk afwijkt van de gebruikelijke standaard. Een schakeltolk (relay tolk) fungeert dan als intermediair tussen de anderstalige Dove en de horende tolk Gebarentaal.. Die tolk Gebarentaal verzorgt dan de communicatie tussen de horende cliënt en de schakeltolk. Zo kan elke tolk de boodschap in de meest passende communicatievorm ontvangen en doorgeven.

Het seminar "Tolken voor Anderstalige Doven" bestond uit een ochtendprogramma met lezingen en een forumdiscussie, en een workshop gedurende de middag. Sprekers waren Wilke Hermens, maatschappelijk werker bij de Riethorst, landelijk GGZ centrum voor doven en slechthorenden in Ede, Ines Sleeboom-van Raaij, psychiater bij VIA, afdeling voor doven en slechthorenden van psychiatrisch ziekenhuis de Robert-Fleury Stichting in

Leidschendam, en Susan Boinis, docente aan de opleiding voor tolken Gebarentaal in Minnesota, Verenigde Staten. Het forum werd geleid door Erika Zeegers, tolk Gebarentaal. Peter de Ruiter, voorzitter van de NBTG, vervulde de functie van dagvoorzitter. Susan Boinis, zeer ervaren op het gebied van werken met anderstalige doven en schakeltolken in de Verenigde Staten, presenteerde ook de workshop getiteld Tolken voor dove immigranten en / of personen met "minimal language skills" tijdens het middagprogramma.

Het seminar werd bezocht door ongeveer 65 dove en horende professionals, tolken en studenten Gebarentaal en werd mede mogelijk gemaakt dankzij de Henri Methorst Prijs die de Nederlandse Beroepsvereniging Tolken Gebarentaal ontving van het Bureau Congrestolken in Amsterdam.

DE INPASSING VAN MULTICULTURELE DOVEN IN NEDERLAND

INES SLEEBOOM

Dr. Ines Sleeboom is psychiater en werkt sinds 17 jaar bij VIA, afdeling voor Doven en slechthorenden, van psychiatrisch ziekenhuis de Robert-Fleury Stichting in Leidschendam.

Ines Sleeboom begint haar lezing met de opmerking dat zij voorbeelden uit de praktijk zal gebruiken waarbij het mogelijk is dat de aanwezigen de besproken mensen uit de praktijk herkennen. Iedereen wordt dan ook om geheimhouding gevraagd. Haar presentatie van vandaag is gebaseerd op 24 jaar praktijkervaring, interesse in vreemde culturen, veel lezen, reizen, praten, observeren en tien jaar lang Turkse les. Maar Ines geeft ook aan dat ze geen expert is, zoals een cultureel antropoloog.

Ze leest vervolgens een gedicht voor van Emily Dickinson, die het veranderen van eigen land/omgeving heel mooi beschreven heeft:

*The going from a world we know
to one a wonder still
is like the child's adversity
who's vista is a hill
behind the hill is sorcery and every-
thing unknown
but will the secret compensate
for climbing it alone?*

INLEIDING

"Zo'n zeventien jaar geleden emigreerde ik naar een ander land. Ik kwam een andere wereld binnen, met een geheel andere taal en cultuur, andere gewoontes en normen en waarden.

Ik ging daar werken met mijn Hollandse diploma, dat was daar gelukkig geldig. Ik probeerde via vele cursussen de taal te leren, omdat men mij duidelijk maakte dat ik er pas bij zou horen als ik de taal beheerste. Men was gelukkig erg tolerant als ik fouten maakte. Ik kreeg wat bijscholing, omdat mijn vak daar toch wat anders werd uitgeoefend. Ik vond het geweldig om in zo'n nieuwe, interessante omgeving te werken. Het vergde enige aanpassingen van mijn kant om te wennen aan de andere gebruiken, de andere manier van omgaan met elkaar en de andere stijl van humor. Ik kreeg zelfs een andere naam, een andere identiteit.

Ik raakte aardig gewend, al besepte ik dat ik nooit voor 100% daar thuis zou kunnen zijn. Echter als ik in mijn eigen land even terug kwam, had ik al snel weer heimwee. Mijn oude landgenoten zeiden namelijk praat niet zo raar, je bent toch niet... Eerlijk gezegd hoefde ik er niet voor te reizen, voor het land, die andere wereld. Dat land "SurdoVIA," lag nl. bij mij om de hoek: de Dovenwereld."

Na deze vergelijking met het vanuit het buitenland naar Nederland komen, gaat Ines over naar het onderwerp van haar lezing: de inpassing van multiculturele dove mensen in Nederland.

INDELING VAN GROEPEN DOVE MENSEN IN NEDERLAND

In Nederland wonen mensen afkomstig uit meer dan 200 verschillende landen, die hier op verschillende manieren heen zijn gekomen. Het is een

hele opgave om al deze culturen te leren kennen.

Waarschijnlijk zijn er onderdove mensen niet zoveel culturen vertegenwoordigd. De groepen waarvan wij ervaren, dat de cultuur anders is, zijn:

1. mensen afkomstig uit onze huidige overzeese gebiedsdelen

2. mensen afkomstig uit onze voormalige koloniën

3. immigranten afkomstig uit bekende landen (Turkije, Marokko)

4. asielzoekers: om economische redenen / vanuit oorlogsgebied / om politieke redenen

5. ama's (minderjarige asielzoekers)

betekenen. Als men op tienerleeftijd naar Nederland komt en dan nog een paar jaar naar school gaat, moet men zich enorm aanpassen.

De oorspronkelijke gebarentaal, hoewel gelijkend op de NGT, is toch anders.

Ook het aflezen in het Nederlands is moeilijk voor hen. Dit belemmert hun ontwikkeling. De kwetsbaarheid is groot, vooral omdat men de gevaren van de Nederlandse maatschappij niet kent.

Verder ziet men bij deze groep ook het fenomeen van na de schooltijd niet meer passen in de cultuur van herkomst, omdat deze andere

de familie om informatie vragen, maar ze waren helaas nauwelijks bereid om te komen bij de maatschappelijk werkende van de afdeling. Op bezoek kwamen ze niet of nauwelijks. Tot we ontdekten dat een oproep voor een gesprek met de dókter hen wel op bezoek deed komen. Het bleek dat zij vanuit het noorden van het land met de bus van station naar station reisden telkens kaartjes kopende. Men was totaal niet op de Nederlandse maatschappij ingesteld.

Opvallend is dat tijdsbegrip en planning heel anders loopt bij mensen van de Antillen, men kan soms op het laatste moment afspraken afzeggen omdat men bijvoorbeeld net een kennis die 'het vlees' komt afleveren, op bezoek krijgt.

REDEN VAN HET KOMEN NAAR NEDERLAND EN DE GEVOLGEN HIERVAN

Curacao & andere eilanden

De eerste groep (uit Curaçao en andere eilanden) komt vaak naar Nederland voor onderzoek, onderwijs of werk. Sommigen komen op jonge leeftijd met een van de ouders of alleen naar Nederland, wat een breuk in het gezin kan

normen heeft. In de Antilliaanse cultuur is bijvoorbeeld homoseksualiteit niet geaccepteerd.

Een voorbeeld - casus I

Een matig begaafd, door rubella prelinguaal doof meisje uit Curaçao komt naar Nederland om verder te leren. In Nederland wordt zij ziek, psychotisch en wordt bij ons opgenomen. Wij wilden graag

Suriname

Deze tweede groep, afkomstig uit Suriname, is naar Nederland gekomen om hier beter onderwijs te genieten. Hier gelden dezelfde fenomenen als bij groep 1. Volwassenen die als kind op de Kennedyschool hebben gezeten kennen elkaar vaak door het wasnummer uit hun kleding, waardoor onder andere deze nummers als naamgebaren zijn ontstaan.

Turkije & Marokko

Bij de Turkse en Marokkaanse groep is er qua taalvaardigheid een groot verschil tussen hier geboren en laatkomers (gezinshereniging). In het land van herkomst wordt men gewoon naar een horende school gestuurd zonder com-

municatieve ondersteuning. In het gezin kan het communicatief erg moeilijk zijn voor het dove kind. In Nederland aangekomen wordt de communicatie erg ingewikkeld. Vaak ontstaat doofheid in deze groep door erfelijke factoren (er wordt regelmatig binnen families getrouwd).

Vader spreekt meestal wel enigszins Nederlands, moeder vaak niet. Een broer of zus (meestal) is vaak de enige die goed kan communiceren. Dove kinderen groeien vaak in grote isolatie op.

Het verhaal wordt toegelicht met twee gevalsbeschrijvingen die om privacyredenen worden weggelaten. Bij de beschrijving is sprake van traditionele

Turkse vrouw is moderner opgevoed dan de patiënt en zijn familie, en wil zich niet confirmeren, wat leidt tot problemen met zijn familie en uitstoting. Veel allochtonen die hier langere tijd wonen zijn achter met hun kennis over hun land, dat ook veranderd is in gewoontes.

Asielzoekers op latere leeftijd

De vierde groep bestaat uit asielzoekers, die meestal op latere leeftijd naar Nederland komen. Dove mensen onder deze groep zijn soms wel en soms niet opgeleid in het land van herkomst. Het is dan belangrijk om te weten wat men aan onderwijs heeft genoten. Mensen afkomstig uit het voormalig Oostblok

ouders ten aanzien van onder andere de opvoeding.

De patiënt, die als kind pas later naar Nederland is gekomen, is mede door zijn dovenschool-opleiding taalkundig en qua cultuur van zijn ouders afgegroeid; hij moet zich aan meerdere culturen kunnen aanpassen. Zijn

hebben wel vaak aangepast onderwijs gehad, mensen uit Somalië en dergelijke meestal niet. Bij deze groep geldt het hiervoor besprokene wat betreft communicatie en inpasbaarheid in het gezin.

Ama-groep

De Ama-groep is eigenlijk de

moelijkste groep. De minderjarigen zijn helemaal alleen in Nederland en kennen de taal en cultuur van Nederland niet. Ze krijgen in Nederland vaak voor het eerst enkele jaren onderwijs, wat te kort is om zich goed te kunnen ontwikkelen. Als ze volwassen worden, moeten ze zelfstandig leven in de Nederlandse maatschappij. Dit lukt vaak niet en leidt tot criminele activiteiten om aan geld te komen. Ook worden ze soms ongewild meegetrokken in dit circuit, omdat men hen daar goed gebruiken kan.

COMMUNICATIE MET DE DOVE PATIËNT VAN NIET-NEDERLANDSE AFKOMST

In Nederland zijn gelukkig de nodige initiatieven ontplooid om mensen van buitenlandse afkomst NGT te leren. Een tolk heeft vaak niet voldoende vaardigheid om te tolken voor dove mensen met een niet-Nederlandse achtergrond. Er kan dan gebruik gemaakt worden van andere middelen, zoals tekenen, foto's en kleine poppetjes om families duidelijk te krijgen of de gevolgen van iets aan te geven.

Een voorbeeld - casus IV

Een jonge dove drugskoerier uit Duitsland zat bij de grens in Nederland in het verkeerde treinstel. Hij werd door de spoorwepolitie gemaand uit de trein te komen, waarop hij op de vlucht sloeg. Hij knalde, achteromkijkend naar zijn achtervolgers, tegen een lantarenpaal, zodat hij gepakt kon worden. Hij bleek een redelijke hoeveelheid drugs bij zich te hebben. In het huis van

bewaring begreep niemand hem, men twijfelde aan zijn doofheid. Men riep de tolkendienst in, maar deze weigerde te komen omdat de delinquent van buitenlandse afkomst was. Ten einde raad riep de collega van de Forensische dienst onze hulp in. Het bleek vervolgens dat de man uit Azië afkomstig was, enig Frans kende, en in Duitsland uitgeprocedeerd was voor het asielzoekerschap.

DE BEHANDELING VAN DOVEN UIT ANDERE LANDEN

Belangrijke punten bij het omgaan met multiculturele Doven in een behandeling zijn: **Attitude:** attitude is belangrijk, men voelt het als je niet echt bent, het probleem of de situatie niet doorvoelt.

Respect: heb respect voor de andere cultuur, tenzij je het onacceptabel vindt binnen de eigen normen en waarden (bijvoorbeeld: besnijdenis van vrouwen), en bekijk daarbij wat je ervan wil overnemen. Het helpt ook vaak om aan de persoon zelf, of zijn familie, te vragen of men het wil laten weten als er culturele fouten gemaakt worden die belemmerend zouden kunnen werken.

Open staan tegenover de andere cultuur: je eigen gewoontes kunnen plaatsnemen in andermans cultuur, maar niet op een geforceerde manier de andere cultuur overnemen. Let er hierbij wel op, dat het leven in je eigen land automatisch gewoontes en normen geeft, waar je je niet van bewust bent. Dit geldt ook voor immigranten.

Kennis hebben van de andere cultuur: bij Doven uit andere landen is het belangrijk te denken vanuit cirkels. De binnenste cirkel is de persoon zelf, de cirkel daarbuiten is zijn familie en daar weer buiten de maatschappij van herkomst.

Allereerst is het belangrijk te weten wat de gewoontes en normen en waarden van de persoon zelf zijn, de kern. Daarna komt de familie, daarna de maatschappij. Een dove volwassene kan zich door zijn aparte manier van opgroeien andere normen en waarden hebben eigen gemaakt dan die zijn familie en de maatschappij van herkomst hebben. De kern telt het meest. Dat betekent dat je daar de meeste aandacht aan moet geven en dan kan je, als je goed contact hebt met de persoon, eigenlijk geen onvergeeflijke fouten maken.

Accepteer geen clichés over buitenlanders als vaststaand voor het individu.

Niet verloochenen van eigen cultuur. Ook zeker zijn van je eigen cultuur en dat durven uitdragen. Wees bewust van je eigen cultuur; de Nederlandse cultuur is ook een goede cultuur.

Goed kennen van de eigen cultuur: weet hebben van de eigen cultuur en deze niet verloochenen helpt om een wederzijds respect te krijgen.

CONCLUSIE

Er is veel te vertellen over andere culturen en wat dove mensen, die daaruit afkomstig zijn, beleven. Vaak heeft men maar gedeeltelijk de normen

en waarden begrepen en overgenomen. Hoe primitiever het onderwijs hoe minder men weet. Dan is het belangrijk om daarbij aan te sluiten.

Het is goed om bij andere culturen te weten wat belangrijk is, waar men aan toe is. Respectvol vragen kan altijd helpen.

Dat dove mensen uit andere culturen veel negatieve risico's lopen in Nederland, ten aanzien van hun ontwikkeling, hun leefsituatie en hun mogelijkheden tot ontplooiing, hun toekomst, is duidelijk. Toch is het bereid zijn van Nederlandse Doven in de Dovenwereld om anderstaligen de Nederlandse Gebarentaal te leren, een prettige en niet te verwaarlozen positieve factor. Deze taalkundige opvang dient opgenomen te worden in een uitgebreider aanbod van de overheid.

Leerzame boeken:

The Palace Walk - Nagib Mafoes

The Marsh arabs - Wilfried Thesiger

Spijkerschrift - Kader Abdolah (over zijn 'CODA'-zijn)

SCHAKELTOLKEN (RELAYTOLKEN) VOOR ANDERSTALIGE DOVEN

WILKE HERMENS

Wilke Hermens is maatschappelijk werker bij 'De Riethorst', het landelijk GGZ centrum voor doven en slechthorenden in Ede. Voorheen was dat GOUDT (Gelders, Overijssels, Utrechts Doven Team). Hij heeft daar eerst gewerkt als maatschappelijk werkende en docent Gebarentaal. Sinds vier jaar werkt hij alleen nog als maatschappelijk werker, gespecialiseerd in GGZ.

Bij de Riethorst werkt hij veel met allochtone doven waaronder dove vluchtelingen die de Nederlandse (gebaren-)taal niet beheersen of minimale gebarentaalvaardigheden hebben. Daarnaast werkt hij veel met Doofblinde mensen. Dit betekent dat relaytolken ook onderdeel uitmaakt van zijn werk. Hieronder vindt u zijn verhaal.

INLEIDING

Om verwarring te voorkomen licht ik allereerst wat begrippen toe:

• Allochtone/anderstalige doven

Het seminar gaat over andersstalige doven. Veelal zal ook de term "allochtone doven" worden gebruikt. We bedoelen daar dan mee de dove mensen van buitenlandse afkomst die GEEN Nederlandse (gebaren-)taal kennen en dus anderstalig zijn.

• Relay- of schakeltolk

Een relaytolk wordt ook wel

schakeltolk genoemd.

Relaytolken gebeurt met meerdere personen tegelijk. Een relaytolk is een dove persoon die samenwerkt met een horende tolk. De horende tolk tolkt het gesprokene voor de dove tolk naar NGT of NmG, afhankelijk van wat is afgesproken. De dove (relay-)tolk brengt de boodschap aan de anderstalige dove over door middel van bijvoorbeeld internationale of geïmproviseerde gebaren, mimiek etc. In het algemeen zal de dove relaytolk, die als moedertaal NGT heeft en van nature nu eenmaal visueel ingesteld is dan een horende tolk, dan ook makkelijker kunnen communiceren met een dove allochtoon die de NGT niet beheerst. Zo kan de kloof tussen de horende buitenwereld en de dove anderstalige grotendeels overbrugd worden. Het inzetten van relaytolken kan bijvoorbeeld bijdragen aan een betere communicatie tussen dove asielzoekers en justitie.

VRIJWILLIGER OF PROFESSIONAL?

Oorspronkelijk waren tolken voor dove mensen -en hier gaat het nog even over dove Nederlanders- meestal vrijwilligers. Vaak was het een buurvrouw, familie of een bekende die meeging met de dove persoon naar bijvoorbeeld de dokter of de notaris. De "tolk" van vroeger beperkte zich vaak niet alleen tot de neutrale rol van "vertaler" maar vervulde dan ook min of meer de rol van begeleider. Door dit "helpende" gedrag van de tolk was er vaak minder direct contact tussen de dove persoon en de horende persoon. Verder was de Dove in zijn contact met de horende ook min of meer afhankelijk van de vrijwillige "tolk". De vrijwilliger werd door de dove persoon steeds vaker gevraagd om te "tolken" en/of te helpen met als gevolg dat de vrijwilliger vaak ook persoonlijk betrokken raakte en zich ook verantwoordelijk ging voelen

voor de dove persoon. Dit kon er toe leiden dat de vrijwilliger eigenlijk geen "nee" meer kon zeggen zonder een schuldgevoel te krijgen. Vaak werd dit op een gegeven moment teveel voor de vrijwilliger, ook al omdat er emoties mee konden gaan spelen.

Vanaf 15 tot 20 jaar geleden werd het tolken echter geleidelijk aan professioneler. Dit hield o.a. in dat tolken steeds minder betrokken waren en meer afstand namen. Ze werden ingezet door middel van aanvragen via een bemiddelingsbureau en ze werden voor hun diensten betaald. De relatie tussen de tolk en de Dove veranderde daardoor van "afhankelijk" tot meer "zakelijk" en "onafhankelijk". Het verschil met 15 jaar geleden is dan ook dat de tolk nu minder als "helpende" wordt gezien.

GEEN OPLEIDING

In Nederland is er heel weinig ervaring met relaytolken. Er bestaat geen speciale opleiding en daardoor zijn er geen erkende relaytolken. De relay-

tolk van nu is de vrijwilliger voor de dove allochtonen, zoals de "tolk" dat was voor de Nederlandse Dove 15 jaar geleden.

De betrokkenheid tussen (dove) relaytolken en dove allochtonen heeft niet alleen te maken met het feit dat de Dovenwereld een kleine wereld is (men kent elkaar vaak al), maar wordt nog versterkt doordat de dove relaytolk weet waar je als Dove persoon tegenaan loopt in de horende wereld. Dat geeft een stuk herkenning van de problemen van de dove allochtonen. De relaytolk wordt, evenals de vrijwillige tolk van vroeger, al snel betrokken bij de situatie zonder zich daar bewust van te zijn. Daardoor kan de relaytolk vaak geen onafhankelijke positie innemen.

Veel dove mensen zijn misschien ook "trots" of gevlaid dat zij iets kunnen betekenen voor een ander door de communicatie makkelijker te maken. Zij zullen graag willen helpen omdat ze zelf uit ervaring weten hoe vervelend het is als de communicatie niet goed verloopt. Maar omdat ze

geen specifieke opleiding hebben gevolgd voor relaytolk, zijn ze zich er ook niet van bewust wat het betekent om een professionele houding te hebben en kennen ze bijvoorbeeld geen beroepscode of gedragscode. Maar die relaytolken zijn wel hard nodig net als vroeger die vrijwilligers. Ook de relaytolken kunnen een zelfde ontwikkeling doormaken: van vrijwilliger die betrokken is bij de dove persoon vanuit een meelevend, hulpvaardig gevoel, tot een professionele (relay-) tolk die zich bewust is van zijn/haar positie.

PRAKTIJKVOORBEELDEN

Laten we nu eens kijken naar een aantal "case histories" die illustreren hoe het relaytolken in de praktijk kan verlopen. Wat kan je als relaytolk zoal tegenkomen?

Casus 1

De eerste keer dat ik gevraagd werd om als relaytolk op te treden was bij een verhoor in een asielzoekerscentrum van een 35-jarige Oekraïense dove persoon. Het bleek dat deze persoon een beperkt begripsvermogen (minimum language skills) had. Dit maakte de situatie bijzonder ingewikkeld en er was daardoor ook extra veel tijd nodig om dingen duidelijk te maken.

Ik had niets voorbereid en wist niet wat me te wachten stond. Ik wist alleen dat er een verhoor plaats zou vinden. Meer dan dat, bijvoorbeeld de inhoud van de vragen, wist ik niet.

Situatieschets:

P= Persoon van OC (opvangcentrum) die vragen stelde (verhoorder); V= Vluchteling; T= Tolk gebarentaal; R= relaytolk

P
V
R

De verhoorder wilde persé tegenover de vluchteling zitten, zodat hij deze kon zien tijdens het intypen van het verslag. De tolk Gebarentaal vertaalde in Nederlandse Gebarentaal naar de dove vluchteling, maar al snel bleek dat de vluchteling dat niet begreep. Wat er ook aan taal aangeboden werd, hij begreep maar heel weinig. Toen heb ik, met behulp van internationale gebaren, Nederlandse gebaren en veel mimiek, geprobeerd om datgene wat de tolk Gebarentaal gebaarde te vertalen voor de dove vluchteling. Ik probeerde zoveel mogelijk dezelfde inhoudelijke boodschap te geven, maar gebruikte veel voorbeelden om het duidelijker te maken. Daardoor werd de verhoorder wantrouwig en dacht hij dat ik de dove vluchteling probeerde te helpen. Maar in feite hielp ik de dove vluchteling alleen maar om te begrijpen wat de verhoorder zei en niet om antwoorden te bedenken.

Vanwege mijn gebruik van meer internationale gebaren, mimiek en lichaamshouding dan normaal is in de Nederlandse Gebarentaal, kon de tolk

Gebarentaal mij niet begrijpen en kon zij hetgeen ik zei tegen de dove vluchteling niet vertalen voor de verhoorder, waardoor het wantrouwen van de verhoorder toenam. Zijn geduld raakte op omdat het allemaal te lang duurde. Ik kon voor mijn gevoel ook maar half werk leveren vanwege de tijdsdruk. De verhoorder had duidelijk geen begrip voor de situatie en voor het feit dat er meer tijd nodig was omdat er 2 tolken bij betrokken waren.

Wat ging goed en wat ging niet goed?

Goed:

- ruimtelijke opstelling
- er waren een tolk en een relaytolk aanwezig

Niet goed:

- geen voorbereiding
- geen afspraken tussen tolk en relaytolk en verhoorder
- geen afspraken gemaakt met de cliënt
- geen duidelijke uitleg gegeven aan de cliënt over de rol van verhoorder, tolk en relaytolk
- geen uitleg gegeven aan de verhoorder over rol en manier van vertalen van de relaytolk
- te weinig tijd

Casus 2

Ik werd gevraagd te relaytolken voor een 20-jarige schizofrene dove Bosnische vluchteling.

Situatieschets:

D= dove vluchteling; OU= Horende ouders van de jongen die geen Nederlands kenden;

BT= Bosnische tolk via telefoonverbinding, met speakerfunctie; T= Tolk Gebarentaal die bekend is met GGZ; R= Relaytolk; A= Arts

OU
BT
D
R
T
A

Het doel van het gesprek was dat de arts uitleg kon geven over de diagnose die hij had gemaakt van de dove persoon. Dat betekende dat alles wat de arts zei via de telefoon werd vertaald voor de Bosnische ouders. De tolk Gebarentaal vertaalde op hetzelfde moment voor mij.

De schizofrene man had een goed begripsvermogen, en een hoog taalniveau. Dus hoefde ik niet steeds de situatie uit leggen met voorbeelden. De vertalingen gingen vloeiender. Ik kon ook vrijwel direct tolken naar de Bosnische dove persoon. Dit kwam omdat de arts alle tijd nam om het uit te leggen, waardoor de tolk Gebarentaal tijd genoeg had om te vertalen en ik meteen al kon beginnen met relaytolken. Er was rust om de tolk te begrijpen en de vertaling te maken. De Bosnische vluchteling had een goed verstaanbare stem, dus de ouders en de Bosnische tolk konden de jongen direct verstaan. De Bosnische tolk vertaalde in het Nederlands voor de arts en de gebarentolk en deze laatste vertaalde het voor mij. Als de

dove jongen mij niet helemaal goed begreep dan vroeg hij aan zijn ouders om het in zijn eigen (gesproken Bosnische) taal uit te leggen. De communicatie verliep tijdens dit gesprek vlekkeloos.

Misschien kwam dit ook omdat zowel de arts, de gebarentolk als de relaytolk binnen de GGZ werkzaam waren en de manier van werken kenden. Ik weet niet of dat de hele verklaring is voor het vlekkeloos verlopen van de communicatie, maar het hielp in ieder geval wel.

WAT GING GOED EN WAT GING NIET GOED?

Goed:

- ruimtelijke opstelling
- duidelijke afspraken gemaakt met alle betrokkenen
- er werd alle tijd genomen
- de eigen taal van de dove persoon (Bosnisch) was ook aanwezig via de ouders

Niet goed?

Ik kan niets bedenken.

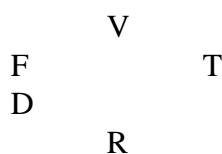
Casus 3

Ik werd gevraagd bij de VVN (Vrijwilligers Voor Vluchtelingen Nederland) te tolken voor een Iranese dove vluchteling, een man van 25 jaar oud. Deze man verbleef al 4,5 jaar in Nederland maar had nog geen status. Hij beheerste wel redelijk de Nederlandse (Gebaren-)taal. Hij had zelf gevraagd om drie tolken. Namelijk een relaytolk, een gebarentaaltolk en een schrijftolk Farsi.

Situatieschets:

T= Tolk gebarentaal; R=

Relaytolk; F= Farsi tolk; V= persoon van VVN; D= dove vluchteling

Dat ik er bij aanwezig moest zijn had waarschijnlijk vooral te maken met het feit dat de

aanwezigheid van een andere dove persoon een soort gevoel van veiligheid en vertrouwen gaf, en van herkenning van doof zijn.

In deze situatie werd door iemand van de VVN het verslag voorgelezen dat bij zijn binnenkomst in Nederland was gemaakt om te kijken of dat verhaal nog klopte. De dove Iraanse man volgde de tolk Gebarentaal en als hij het niet begreep dan vertaalde ik het als relaytolk. Als de dove

Iraanse man zelf iets wilde zeggen dan deed hij dat in gebarentaal, soms direct naar de tolk gebarentaal maar soms was ik als relaytolk nodig. Soms schreef hij het ook op in het Farsi. Voor hem was het belangrijk om het op beide manieren te doen zodat hij het vertrouwen had dat hij 100 % goed werd begrepen.

Wat ging goed en wat ging niet goed?

Goed:

- de dove vluchteling heeft zelf duidelijk aangegeven wat hij nodig had
- de Gebarentaal tolk gaf ook zelf aan dat ze graag een relaytolk erbij wilde hebben
- opstelling
- er waren geen afspraken gemaakt onderling maar het liep vanzelf goed, omdat iedereen op de hoogte was van de functie en manier van werken van de ander (professionele mensen)

Niet goed:

Te kleine ruimte.

SAMENVATTING & CONCLUSIE:

Kunnen goedbedoelende dove vrijwilligers professioneel tolken worden? CODA's, kunnen die professioneel tolken? Relaytolken, kunnen die professionele tolken worden?

Ja, volgens mij is dit alles mogelijk mits de relaytolk zich bewust is van zijn positie en dus van zijn houding!

Het is goed jezelf het volgende af te vragen:

Wat betekent dit voor de dovensamenleving?

Bij de dovensamenleving ontstond ooit een gevoel van "verlating": vroeger hielp de tolk en was hij altijd beschikbaar. Nu is de tolk professioneel en afstandelijk en is geen "helper" meer. Nu moet je een tolk "reserveren" en betalen!

Voelt een dove allochtoon of vluchteling zich in de toekomst ook echt helemaal verlaten: verlaten door die ene dove persoon die hem niet alleen hielp bij de communicatie maar hem ook een gevoel van veiligheid gaf? Wordt straks de relaytolk ook afstandelijker en verdwijnt dan het gevoel van veiligheid?

Wat betekent dit voor de dove relaytolk?

Hoe ga je om met emoties en gevoelens die je na het tolken meeneemt? Bijvoorbeeld als je het gevoel hebt dat de cliënt je niet helemaal begrepen heeft of dat je de cliënt niet kon bereiken, of als de inhoud van het gesprek je erg heeft aangegrepen? Waar kun je terecht om ervaringen uit te wisselen, je emoties te uiten? En mag dat, want je hebt toch een zwijgplicht? Wat is je code en hoe ga je daar mee om?

Wat betekent dit voor de horende professionele tolk?

Kan die beoordelen in welke situatie een relaytolk nodig is? Kun je accepteren dat er een andere- dove - tolk nodig is en hoe ga je hiermee om? Welke afspraken maak je?

Verandert je positie en zo ja hoe? Het goed kunnen inschatten van het wel of niet nodig zijn van een dove relaytolk en accepteren dat deze nodig is, is ook onderdeel van je professionaliteit!

AANDACHTSPUNTEN BIJ INZET VAN EEN DOVE RELAYTOLK:

- Er is tijd nodig om voorafgaand aan de tolksituatie e.e.a. te bespreken en af te stemmen met alle betrokkenen, dus ook met de horende tolk en de relaytolk. Tevens is duidelijke uitleg nodig, aan de allochtone cliënt en de horende aanwezigen, over de verschillende rollen. De cliënt moet zich veilig voelen voordat het tolken begint. Als die veiligheid er vanaf het begin is, kan de communicatie beter verlopen. De horende persoon moet zich bewust zijn van het feit dat er meer tijd nodig is voor het gesprek. Eigenlijk moet dat al van tevoren duidelijk zijn bij de planning van het gesprek!
- Na afloop de communicatie evalueren door de dove relaytolk en de horende tolk. Circa 15 minuten voor reserveren.
- Is een dove relaytolk voldoende of is er ook een tolk nodig in de eigen taal van de allochtone dove die één en ander in de eigen taal opschrijft?

Ik weet dat er misschien wel meer aandachtspunten zijn, maar dit zijn de belangrijkste vanuit mijn eigen ervaringen. Ik pleit voor verdere ontwikkeling op dit vlak en spreek de hoop uit dat dit verhaal kan

bijdragen aan de ontwikkeling van professionele relaytolken en de professionele samenwerking tussen tolken, dove relaytolken, bemiddelingsbureaus en betrokken instanties in de toekomst. 'Het wordt tijd!'

DE SITUATIE VAN ANDERSTALIGE DOVEN IN DE VERENIGDE STATEN

DEZE LEZING IS EEN INLEIDING OP DE WORKSHOP DIE IN DE MIDDAG GEHOUDEN WERD

SUSAN BOINIS

Susan Boinis is gediplomeerd tolk Amerikaanse Gebarentaal (ASL)/ Engels en docent aan de opleiding voor Tolken Gebarentaal in Minnesota, Verenigde Staten . Ze heeft als tolk voor vluchtelingen en immigranten veel ervaring opgedaan met het tolken voor anderstaligen.

Hieronder vindt u haar verhaal over haar ervaringen met het tolken voor anderstalige doven. Tevens noemt ze daarbij een aantal cultuuraspecten waar ze tegenaan is gelopen in haar werk.

INLEIDING

Er bestaat een verhaal van vijf blinden die rond een olifant staan. Hun wordt gevraagd wat ze voelen zonder dat ze weten dat het om een olifant gaat. De één zegt boom, de ander touw en weer een ander muur, afhankelijk van het deel wat ze voelen; verschil in ervaringen dus.

Dit is een goed voorbeeld om te illustreren dat iedereen werkt vanuit een eigen positie, een eigen perspectief, vanuit een eigen visie. Als je hiervan bewust bent kun je hierin van elkaar leren. Uit de lezing van Wilke Hermens bleek duidelijk dat hij open stond voor kritiek.

Om goed te kunnen reflecteren op je eigen werk is dit nodig. Waar doen we het goed en wat zou beter kunnen? Zeker op vrijwel onbekend terrein (de praktijk van schakeltolken) is het goed om situaties open te gooien; niemand heeft alle antwoorden. En ook al is er geheimhoudingsplicht, toch kun je bepaalde dingen delen. Het is ook goed voor onze eigen groei en geestelijke gezondheid om bepaalde beroepsmatige zaken in vertrouwen te delen.

EIGEN ERVARINGEN

Ik ben begonnen als tolk voor vluchtelingen en immigranten. In de Verenigde Staten wordt een groot verschil gemaakt tussen vluchtelingen (voornamelijk uit Laos, Vietnam, Cambodja) die in hun thuisland niet welkom meer zijn omdat ze samengewerkt hebben met de Amerikanen en

immigranten die hier uit eigen overweging zijn gekomen. Er zijn in Minnesota zo'n 50.000 mensen uit een bepaalde streek in Vietnam, Hmong, en aan hen (allemaal horende mensen) heb ik Engels gegeven als tweede taal. Dat was in St. Paul waar veel mensen uit het Hmong-volk wonen. Deze mensen waren niet gewend aan geschreven taal, daarom is hun eerst geschreven Hmong geleerd.

Bij het tolken voor deze mensen op een technische school in St. Paul bleek dat daar ook veel dove leerlingen op school zaten. Tolken gingen mee naar de verschillende lessen en langzaam gingen deze mensen hun dove broer en/of zus meenemen omdat ze mensen zagen gebaren. Ik probeerde contact met hen te krijgen via geschreven Engels en gebruikte daarnaast ASL om bij hen gebaren uit te

lokken.

In Vietnam ontmoeten de meeste doven elkaar niet omdat ze binnen de familie blijven. Hierdoor heeft de Gebarentaal zich ook niet echt ontwikkeld. De meeste Doven kunnen zich daar wel redden omdat voor het werk dat ze doen maar weinig taal nodig is. Maar toen ze in de VS meer geconfronteerd werden met taal en schrijven etc. werd het lastiger.

CULTUURASPECTEN

In de paar maanden dat ik zelf de taal van de Hmong heb gevolgd heb ik vooral geleerd over de verschillen in cultuur (familieverhoudingen die via verschillende woorden uitgedrukt worden) en het omgaan met tijd. Lesnemen in de taal van de ander is heel belangrijk om te kunnen vergelijken met je eigen taal en om de 'gewone dingen' te kunnen zeggen. Je doorbreekt daarmee een barrière bij de anderstaligen. Bovendien leer je hoe het voor de ander is om een vreemde taal te leren. Daarnaast geldt: hoe meer informatie je hebt over de taal en cultuur, hoe beter.

Voorbeeld 1: tijd

Aan leerlingen uitleggen om met een kalender dagen af te strepen omdat er weken aankwamen waarin geen les was. Dit bleek moeilijk uit te leggen omdat men niet gewend was aan een aanduiding in dagen, maanden, weken. Een student kwam met het idee om de maan te gebruiken. Als de maan klein wordt en weer

groot is: dan weer naar school. Dit is een voorbeeld van tegevoel moet komen aan de ander door je zo goed mogelijk proberen te verplaatsen in hun situatie.

Voorbeeld 2: attitude

Dove kinderen uit Cambodja worden vaak wel geaccepteerd door hun omgeving en krijgen bijvoorbeeld wel onderwijs. De 'schuld van de doofheid' wordt meer bij de ouders gelegd; zij zouden iets fout hebben gedaan in het verleden. Dove kinderen uit Vietnam daarentegen, worden zèlf beschuldigd van de doofheid; zij zouden een kwade geest in zich hebben, waardoor de doofheid is ontstaan. Het gebaar voor doof in hun gebarentaal is dan ook hetzelfde als het gebaar dom/stom. Tegenover deze mensen is dan ook vaak een vooroordeel te zien; 'doof?.. oh dom! waarom zou je willen leren en waarom zou je een tolk nodig hebben?' In dit geval was het een voordeel om met doven samen te werken; zij weten en ervaren hoe het is om dingen te zien zoals doven ze zien.

Voorbeeld 3: oorlog

Praten over gevoelens. In de Amerikaanse cultuur is praten over je gevoelens belangrijk om zo bepaalde zaken te kunnen verwerken. Dus ook gevoelens over de oorlog. In de Vietnamese cultuur vindt men echter dat je een wond niet iedere keer weer open moet halen; dan blijf je ergere littekens houden.

Voorbeeld 4: afbeeldingen

Tijdens een van de lessen werd gebruik gemaakt van plaatjes om emoties aan te leren; drie plaatjes met een vrolijk figuurtje (toevallig drie keer een meisje), 2 plaatjes met een verdrietig figuurtje (toevallig twee keer een jongetje). Een volgende keer nam een leerling 3 plaatjes mee van 2 jongetjes en 1 meisje en ze zei; 'kijk, 2 verdrietig en 1 vrolijk'. Informatie kan anders over komen dan je denkt! Let altijd op of de betekenis wel over is gekomen. Hierbij zul je fouten maken maar dat is niet meer dan logisch.

Voorbeeld 5: rijst

Om rijst duidelijk te maken heb ik het gebaar "met de stokjes eten" bedacht. Later, bij een bezoek aan deze mensen bleek dat ze gewoon met vork en mes rijst aten... Die mensen begrepen dan ook niet waarom het ASL gebaar voor rijst met stokjes was. Je moet dus iets weten van de cultuur voor je een gebaar bedenkt!

TOLK WORDEN VOOR VLUCHTELINGEN JA OF NEE ?

Wees zeker over je eigen positie tijdens het tolken; ken jezelf, weet welke situaties je niet prettig vindt (bijvoorbeeld ziekenhuis, politie of justitie). Maar ook hoe sta je tegenover die gemeenschap, dat volk, hun cultuur. Kun je achter hun ideeën en denkbeelden staan of niet?

Wees je bewust van eventueel gemengde gevoelens over de verschillende situaties. Toets jezelf!

FORUMDISCUSSIE

- MET PARTICIPATIE VAN HET PUBLIEK -

Het forum bestaat uit de sprekers van de ochtend: Susan Boinis, Wilke Hermens en Ines Sleeboom. Erika Zeegers leidt de forumdiscussie en opent met de opmerking dat taal en cultuur onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Vervolgens wordt de eerste stelling voorgelegd aan de forumleden.

Stelling 1:

Een (dove) relaytolk wordt door anderstalige doven gezien als een vertrouwenspersoon. De tolk kan dus niet professioneel werken.

Enkele reacties op deze stelling:

- "Een relaytolk kan door anderstalige doven inderdaad gezien worden als een vertrouwenspersoon. Het hoeft echter niet zo te zijn dat je dan niet professioneel kan werken. Het geeft wel aan hoe belangrijk het is dat de relaytolk beschermd wordt door een team, een code en afspraken. Dat helpt de relaytolk om zich staande te houden in verschillende situaties."
- "Professioneel omgaan met je rol als vertrouwenspersoon moet wel kunnen. Dit moet alleen nog verder ontwikkeld worden. Hopelijk kan de Hogeschool van Utrecht daar een bijdrage aan leveren."
- "De tolk moet professioneel en afstandelijk te werk gaan."

- "In Amerika krijgt een dove relaytolk nog geen respect. Dit is een kwestie van tijd, maar het komt wel."
- "Er zou echt een opleiding voor relaytolken moeten komen, dan hoeven er niet steeds dezelfde fouten gemaakt te worden."
- "De anderstalige Dove ziet de relaytolk als vertrouwenspersoon en wil ook niet anders. Dan kunnen wij wel stellen het moet professioneel, maar wat als de anderstalige Dove dat nu niet wil? Hoe gaat de relaytolk daarmee om?"
- "De anderstalige Dove heeft vaak meer een band met de dove relaytolk dan met de horende tolk. Dit hoort er soms ook bij. Juist die gezamenlijke doofheid is belangrijk om meer inzicht te bieden. En het geeft veiligheid en houvast."
- "Het waarborgen van de veiligheid is erg belangrijk."
- "Als je in het begin duidelijkheid geeft over je rol en functie als relaytolk, dan weet de anderstalige dove hoe dingen werken."

De discussie over deze stelling wordt beëindigd met de conclusie dat vertrouwen en professionaliteit wel samen kunnen gaan.

Stelling 2:

Een relaytolk kan zijn werk niet goed doen als hij niet op de hoogte is van de cultuur van de dove persoon

Gerefereerd wordt aan de eeuwige vraag die gesteld wordt: "Is gebarentaal internationaal?" Nee, het is cultuurgebonden. We hebben hier heel veel voorbeelden van, zoals het verschil in het gebaar voor WATER in Indonesië en Tunesië.

Enkele reacties op deze stelling:

- "De stelling is bijna logisch. Een tolk Gebarentaal die professioneel zijn werk doet, moet ook bekend zijn met de cultuur van de doven en de kennis van gebaren. Daardoor kun je beter tolken. Dit geldt ook voor relaytolken."
- "Als je deze stelling volgt, zou er een enorme last

gelegd worden op de relaytolken. Je kunt nooit alle culturen leren, dat is onmogelijk. Binnen Nederland bestaan er al 200 culturen."

- "Er zijn zoveel culturen, zoals je eigen cultuur, de cultuur van je familie, volk etc. Welke culturen moeten wij kennen om goed te kunnen tolken? Als persoon heb je ook verschillende cultuurelementen in je. Een ding wat we kunnen doen is ons bewust worden van onze eigen cultuur. Als je er bewust van bent dat je aannames maakt vanuit je eigen cultuur, dan kun je sneller inspelen op de cultuur van iemand anders. Je kunt leren wat de issues zijn, bijvoorbeeld over tijd, familie etc."
- "Relaytolken beginnen vaak met de klus omdat er overeenkomsten zijn, zoals opgroeien in een horend gezin, opleiding, opnemen van kennis etc. Ook kennis over iconische en arbitraire gebaren speelt een rol. Die gemeenschappelijke basis is er. Doofheid en visualiteit, dat is het uitgangspunt."
- "Heb je het over een dove

Marokkaan of over een Marokkaan die doof is? Met dat verschil kun je tot de kern komen van hoe je moet kijken. Welke cultuur is dan dominant?"

- "Je moet kiezen tussen twee culturen. In Amerika heeft met liever geen bilingualen. Daar staan de Amerikanen altijd een beetje wantrouwend tegenover."

Stelling 3:

De relaytolk moet de gewoontes en gebruiken van de buitenlandse dove geheel respecteren.

Enkele reacties op deze stelling:

- "Ik kan me voorstellen dat er bepaalde normen en waarden zijn waar je als relaytolk erg veel moeite mee hebt, bijvoorbeeld met vrouwenbesnijdenis. Je eigen normen en waarden mogen gerespecteerd worden."
- "Bij het wel of niet aannemen van een opdracht wordt al duidelijk of je de normen en waarden respecteert. Als je een opdracht aanneemt dan respecteer je de situatie, de cultuur, etc."

Vervolgens was er de mogelijkheid voor de aanwezigen om vragen te stellen en te reageren op de lezingen.

Enkele reacties:

- Het is mooi als je in een situatie terecht komt waarin je rol duidelijk is. Maar wat doe je met een situatie waarin je denkt: "hier moet een relaytolk komen", terwijl binnen

de situatie alles nieuw en onduidelijk is? Misschien zou de opleiding hier meer aandacht aan kunnen besteden?

- Wat is nu de plaats/positie van iedereen? Wat is de lokalisatie van relaytolk ten opzichte van tolk en cliënt? Wat zijn de regels en wat is je houding? Wat zijn de afstanden tot elkaar binnen de situatie? Deze leken heel groot in één van de cases. Hierover discussiëren zou de zaken duidelijkheid kunnen geven.
- Een opmerking uit de zaal: Iedere keer als het onderwerp gaat over allochtonen, dan worden er bijna geen migrantenorganisaties uitgenodigd. Zij werken ook met doven en zijn er ook bij betrokken. Of een volgende keer deze organisaties ook uitgenodigd kunnen worden?

WORKSHOP

TOLKEN VOOR DOVE

IMMIGRANTEN OF PERSONEN

MET 'MINIMAL LANGUAGE

SKILLS - MLS'

SUSAN BOINIS

Susan Boinis is Amerikaanse en gediplomeerd tolk American Sign Language en Engels. Zij is docente aan de opleiding voor tolken Gebarentaal in Minnesota, Verenigde Staten, en heeft veel ervaring met het tolken voor anderstalige doven.

INLEIDING

Het doel van deze workshop kan als volgt worden geformuleerd:

- Inzicht krijgen in de taal die dove immigranten en vluchtelingen in Nederland gebruiken; kennis nemen van het feit dat sommige mensen (g)één taal of juist verschillende talen beheersen (hierin ook aandacht voor mensen met Minimal Language Skills)
- Inzicht krijgen in de verschillende culturen en achtergronden van anderstaligen
- Inzicht krijgen in het verschil tussen 'interpreting' en 'communicating'
- Inzicht krijgen in samenwerking tussen horende tolken, dove tolken en/of informanten om communicatie mogelijk te maken; wat zijn de eisen waaraan een tolk moet voldoen?

- Meer informatie opdoen over mogelijke bronnen, beschikbaar om dove immigranten in Nederland van dienst te zijn.

VOORAF AAN DE WORKSHOP

Susan Boinis geeft aan dat ze het prettig vindt als de deelnemers participeren, zodat er sprake is van een dialoog. Ze verdeelt de aanwezigen in twee groepen, die tegenover elkaar gaan staan. De bedoeling is om zonder (gesproken, geschreven etc.) taal, een rij te maken van mensen naar leeftijd. Later dient er een rij gevormd te worden op volgorde van geboortedatum. Daarna wordt geëvalueerd hoe de deelnemers met elkaar 'moeten communiceren' om tot een goede volgorde te komen. Hierbij blijkt bijvoorbeeld dat culturele kennis van de ander belangrijk is. Zo noemen de Amerikanen bij het aangeven van een datum

eerst de maand en dan de dag. In Nederland doen we dat andersom.

De volgende termen worden genoemd: - communication - language - spoken dutch - written dutch - gesture - bee dance - NGT - facial expression - drawing - morse code - drumming - en vervolgens wordt de vraag gesteld wat voor relatie deze termen met elkaar hebben. Is er overlap, zijn ze in te delen in cirkels?

Er is inderdaad overlap te zien tussen bepaalde termen; maar wat nog veel duidelijker is, is dat over bijna iedere term een bepaald soort afstemming gemaakt moet worden. Drummers moeten bijvoorbeeld afstemmen wat de drum 'zegt'. Taal moet ook afgestemd worden, er moet een 'afpraak' gemaakt worden over een

bepaald woord of begrip. Je kan er niet van uit gaan dat de ander jou gelijk begrijpt. Arbitraire, maar ook iconische gebaren, worden niet altijd 'herkend' en zijn niet altijd transparant. Het Franse gebaar voor het concept 'het is vreselijk saai' wordt door mensen die ASL gebruiken niet herkend. Je moet weten wat het inhoudt, voordat je weet wat de ander bedoelt, ook met betrekking tot begrippen als vrolijkheid of verdriet. Met gestures is dit eveneens het geval.

INDELING

Dove immigranten en vluchtelingen die naar Nederland komen kun je indelen in twee groepen:

Groep 1:

De groep die een andere gebarentaal beheerst, Dit is een redelijk makkelijke groep: deze mensen hebben een taal geleerd (bijvoorbeeld TID -Turkse gebarentaal, BSL,

Marokkaanse Gebarentaal, etc.), maar zijn alleen niet vloeiend in NGT. Door het leren van een taal hebben ze een bepaalde structuur in hun hersenen kunnen ontwikkelen; zij hebben 'kapstokken' om een nieuwe taal 'aan op te hangen'. Ook kun je hen in contact brengen met mensen die die specifieke gebarentaal beheersen. Zeker met de technieken van tegenwoordig (video, webcams, goede telefoonverbindingen) is er makkelijk contact te maken tussen bijvoorbeeld een Russische immigrant en een tolk Russische gebarentaal in Moskou. Je werkt dan via een relaytolk op afstand. Deze relaytolken zijn vaak vrij makkelijk te vinden: doven kennen elkaar. In de VS wordt Gallaudet University vaak gebruikt om weer andere doven te vinden die een andere gebarentaal beheersen.

Groep 2:

Mensen die geen gebarentaal

beheersen. Reden hiervan kan zijn dat er geen mogelijkheden tot onderwijs zijn geweest in het thuisland, dat deze mensen daar buiten gehouden zijn of dat ze bijvoorbeeld een orale opvoeding hebben gehad. Het kan zelfs zijn dat de NGT hun eerste taal zal moeten worden met alle moeilijkheden van dien.

Om te werken met deze groep is een grote uitdaging; je hebt grote kans op misverstanden en miscommunicatie. Dit onderwerp is al aan de orde geweest in de (ochtend)lezing van Susan Boinis.

Daarnaast bestaat er een andere groep waarbij een relaytolk ook gewenst is: de groep Doven die in Nederland (of in het buitenland) geboren is, maar een ontwikkelingsachterstand heeft. Deze groep is in te delen naar oorzaak:

Omgevingsfactoren:

a. Inadequaat onderwijs -

oraal, ongekwalificeerde tolken/docenten, van school gestuurd, of een gebrek aan taalaanbod/taalvoorbeelden

b. Overdreven beschermd door familie - geen contact met de Dovengemeenschap.

Lichamelijke factoren:

- a. Mentale achteruitgang
- b. Autisme
- c. Psychische ziekten (in een bepaald stadium of tijdelijk)
- d. Laat doof of slechthorend - zij hebben vaak geen gebrek aan taalvaardigheden (geen MLS), maar zitten nog in een fase waarbij ze gebarentaal aan het ontwikkelen zijn.
- e. Slechthorend - zij hebben vaak geen gebrek aan taalvaardigheden (geen MLS), maar het communicatiesysteem wat ze altijd gebruikten is niet meer effectief. Sommigen zullen een alternatieve manier van communiceren aan het leren zijn.

Deze laatste twee groepen hebben expressieve taalvaardigheden maar kunnen niet langer de taal ontvangen zoals ze gewend zijn.

OVER CULTUUR

Veel tolken die bezig zijn met buitenlanders, hebben zelf een gebarentaal geleerd. Daardoor weten de meesten dat in een ander land de gebarentaal anders is, maar ook dat de cultuurverschillen groot kunnen zijn. Er zijn zichtbare verschillen, maar ook onzichtbare verschillen: 'ongeschreven regels' die in een cultuur aanwezig zijn. Je moet daarom méér leren dan alleen de gewoonten, het eten en de omgang met tijd b.v.

Over zichtbare verschillen kan je veel leren:

- Het land: de geografie / natuurlijke hulpbronnen / het klimaat en de seizoenen
- De cultuur: geschiedenis, politieke stromingen / hoe een staat georganiseerd is en hoe een regering functioneert / tradities: kleding, eten, rolpatronen / taal en/of talen
- Religie: de verschillende soorten geloof / rituelen en feesten / rolpatronen / taboes.

Wees je ook bewust van het feit dat het afhangt van de status van de dove persoon of

deze wel of niet goed geïnformeerd is over zijn/haar eigen cultuur.

Iedere cultuur heeft verschillende aspecten die je kunt bekijken en bestuderen. De volgende indeling is te maken:

Vershil in familiestructuren

In de ene familie heeft de vrouw een sterke rol en veel zeggenschap, in andere families wordt de man gezien als hoofd van het gezin. In de ene familie loopt de lijn van de geslachten via de man, in de andere familie via de vrouw. In de ene cultuur is het gepast om familie en vrienden te helpen in de opvoeding, in de andere cultuur niet.

Vershil in de ouder-kind interactie

In de ene cultuur hebben kinderen evenveel rechten als de ouders en mogen ze meepraten in bepaalde zaken, in een andere cultuur moeten kinderen alleen luisteren en respect hebben voor anderen. In weer andere culturen is de vader het hoofd van het gezin, en neemt hij de beslissingen, maar mogen kinderen wel weer mee praten over familiekwesities.

Vershil in sociale benadering

In de ene cultuur wordt er grote nadruk gelegd op onafhankelijkheid, zelf-determinatie, individualisme en competitie, in andere culturen zijn waarden als interafhankelijkheid, collectivisme en coöperatie van groot belang.

Vershil in houding naar oudere mensen

In de ene cultuur is het belangrijk om jong te zijn, staat de jeugd in het middelpunt en hebben ouderen minder waarde, in andere culturen ontvangen mensen meer respect naarmate ze ouder worden en wordt hun mening hoog gewaardeerd.

Vershil in het omgaan met tijd

In de ene cultuur is men gewend aan (en werkt men met) kalenders, klokken en agenda's (een bepaalde activiteit vraagt zoveel tijd), in andere culturen is het gevoel van tijd gebaseerd op natuurlijke cycli (dingen gebeuren op de juiste tijd).

Vershil in houding ten opzichte van werk

In de ene cultuur zorgt werk voor een bepaalde status en werkt men met het oog op de economie, het verkrijgen van prestige en autoriteit (materiële welvaart is van het hoogste belang), in een andere cultuur wordt werk niet gezien als statussymbool.

Vershil in houding ten opzichte van (hulp)bronnen

De ene cultuur is gericht op consumptie, de andere cultuur legt meer nadruk op een gemeenschappelijke geest en het delen door middel van burgerlijke of religieuze organisaties. In weer andere culturen gaat het met name om de familie of worden individuen geëerd om wat ze voor de groep gedaan hebben.

Vershil ten opzichte van onderwijs

In de ene cultuur staat het ontwikkelen van een persoonlijkheid en individualiteit op even hoog niveau als kennis verkregen door onderwijs, in de andere cultuur staat juist het verwerven van kennis door onderwijs centraal.

Vershil in familie- of niet-familie-gerichte interacties

In de ene cultuur wordt de invloed van familie hoger gewaardeerd dan invloed van andere volwassenen in de samenleving, in de andere cultuur maakt dat geen verschil.

In de ene cultuur wordt het op prijs gesteld dat mensen direct zijn en informeel, in andere culturen kan dat absoluut niet.

In de ene cultuur worden emoties niet naar anderen (of alleen aan familie) getoond en is een houding van respect gewenst, in andere culturen maakt dit juist niet uit.

OPMERKINGEN EN DISCUSSIE

- Hoe ga je om met een doof kind (met dove ouders bijvoorbeeld) dat veel moderner is dan de ouders? Een jongere generatie is altijd liberaler dan de oudere generatie. Wees je bewust van die verschillen.
- Susan geeft aan dat ze in haar verhaal uitgaat van een horende cultuur. Er is onder Doven verschil te zien in cultuur, afhankelijk van scholing bijvoorbeeld. Dat is belangrijk om in de gaten te houden.
- Als je geen taal tot je beschikking hebt, heb je dan

een identiteit? Zodra een persoon merkt dat hij bijvoorbeeld een achterstand heeft in vergelijking met andere Doven die hij tegenkomt, dan ontstaat een stuk zelfbewustzijn en identiteit.

- Een vluchteling uit een bepaalde cultuur probeert hier vaak zijn identiteit te vinden bij andere Doven en gaat vaak op zoek naar een 'wij-cultuur' om contact te maken. Maar hier in Nederland bestaat niet echt een 'wij-cultuur' onder Doven (al wordt dat door anderen tegengesproken). Zeker in vergelijking met andere landen, daar heb je een veel sterker wij-gevoel onder Doven. Daar hebben mensen elkaar vaak meer nodig, omdat er geen voorzieningen zijn. Hier in Nederland zijn veel meer voorzieningen waardoor de Doven minder aangewezen zijn op elkaar of op anderen.
- Voor veel dove mensen die oraal zijn opgevoed, gaat een wereld open wanneer ze met andere gebarentaalgebruikers omgaan. Er vindt herkenning plaats en het beeld van die persoon wordt verbreed. Men komt tot het inzicht dat het niet meer alleen om de basisbehoeften (piramide van Maslow) gaat waar je anderen bij nodig hebt, maar je kunt meer op jezelf, verder in je ontwikkeling.
- Horende tolken moeten duidelijk aangeven dat het aan henzelf ligt als een gesprek niet te tolken is. We moeten de oorzaak niet bij de buitenlandse dove persoon leggen. Wij, horende tolken,

kunnen ook de vaardigheden missen om voor die persoon te kunnen tolken.

- Al hebben we goede NGT-vaardigheden, dan kan het nog gebeuren dat we dove mensen tegenkomen, die niet zo strikt en netjes NGT gebruiken. Dit heeft als gevolg dat we hen niet kunnen volgen. Dit is ook op een schaal aan te geven. Op de opleiding krijg je heel netjes en correct NGT. Maar iemand onder stress produceert heel andere NGT dan iemand in een situatie die ontspannen is. Daar moet je ook op voorbereid zijn.

MINIMAL LANGUAGE SKILLS (MLS)

We hebben gezien dat er dove mensen zijn die geen taal aangeleerd hebben gekregen door omgevingsfactoren en/of lichamelijke oorzaken. Deze mensen hebben als gevolg van deze achterstand 'minimal language skills' (MLS in het vervolg). Maar betekent dit dan dat er vooral visueel gewerkt moet worden, functioneren deze mensen op een lager niveau?

Susan verwijst naar de lezing van Wilke Hermens die een casus besprak waarin sprake was van iemand met MLS; als je niet over taal beschikt kun je geen concepten weergeven.

Het gebruik van NGT is geen MLS! Stel je ziet als horende tolk iemand gebaren in puur NGT. Als je dit niet goed kan tolken zou je je kunnen verontschuldigen door te zeggen dat die betreffende persoon niet

over voldoende taalvaardigheden (MLS) beschikt. Je legt het probleem dan onterecht bij de dove persoon. Pas op met beschuldigen; leg dan eerder het probleem bij jezelf. Ook doven die vloeiend hun eigen gebarentaal gebruiken, maar die (nog) geen NGT of Nederlands beheersen kan je niet rangschikken onder het kopje MLS

Binnen het continuüm NGT---NmG kan je een verschil zien tussen Doven. Maar is het goed om nog steeds te spreken over een continuüm NGT---NmG? Is het niet beter om te spreken over een continuüm in meer of minder gestandaardiseerd NGT? Om daarnaast te spreken over een continuüm in meer of minder vloeiend gebruik van geschreven Nederlands?

Naast deze vormen zou je bovendien kunnen spreken over een continuüm in register: formeel of informeel gebruik van gebaren. Hier kan je als tolk tegenaan lopen als je merkt dat je alleen gewend bent aan het formeel gebruik van NGT. Dit heeft weer zijn consequenties bij het tolken voor iemand die een informele manier van gebaren heeft.

HET TOLKEN IN DE PRAKTIJK - OPMERKINGEN EN DISCUSSIE

Wat kun je zeggen als je merkt dat het tolkproces niet goed gaat? Als zowel de tolk als de dove cliënt onvoldoende informatie hebben om de communicatie helder te krijgen?

Je kunt het probleem toelichten door bijvoorbeeld te zeggen: "Ik heb het idee dat deze persoon in mindere mate NGT

beheerst. Ik probeer de boodschap over te brengen in NGT maar er is misschien meer tijd voor nodig".

Geef vooral aan de horende partij aan dat je gewoon meer tijd nodig denkt te hebben. Tijd is een belangrijke factor. Je kunt dan ook andere hulpmiddelen aanbieden zoals het gebruik van tekeningen of plaatjes. Met een beetje geluk vraagt de horende persoon wat hij/zij nu moet doen. En daar kan je dan op voortborduren.

Of: "Het is beter om dit interview te stoppen. Het lukt me niet om een goede vertaling te maken omdat mijn vaardigheden niet toereikend zijn. Maar ik ken iemand anders die wel ervaring heeft en dit wel kan". (of misschien de familie erbij halen). Zorg er dus voor dat er een nieuwe afspraak gemaakt wordt met een andere tolk.

Of: "De dove persoon gebruikt een vorm van NGT die ik niet voldoende kan volgen omdat ze uit het noorden komt".

Of: "De dove cliënt heeft geen onderwijs ontvangen als kind, zodat ze nog geen complete taalvaardigheden bezit. Ik kan er niet zeker van zijn dat ze u volgt".

Daarnaast zou je (met stem) aan kunnen geven aan de horende, hoe jij het als tolk vertaalt: "JIJ GISTER BOOS GEWEEST, JIJ DIT EN DAT...", zodat de horende volgt wat je doet en wat je denkt dat de cliënt bedoelt.

Soms knikt de cliënt om

zijn/haar bereidheid met betrekking tot de communicatie aan te geven; dit is dus niet bedoeld als instemming! Geef dit aan bij de horende partij.

Of als je merkt dat de cliënt geen antwoord geeft maar de vraag terug gebaart, zeg dat tegen de horende man/vrouw. Als blijkt dat de dove persoon geen taal beheerst, dan kan je hem ook niet vertalen. Zelfs een concept als 'pillen innemen' kan moeilijk uit te leggen zijn aan een cliënt die een ander begrip, of geen begrip van tijd heeft.

Je kunt ook zeggen tegen de arts dat de boodschap te abstract is, en vragen om dat stuk te herhalen of op een andere manier te formuleren, dus herformulering. Als tolk kun je verschillende manieren proberen, maar een arts bijvoorbeeld moet het ook op een andere manier kunnen uitleggen. Dit geeft jou als tolk weer meer tijd. Let daarbij trouwens op de positie van een arts in een betreffende cultuur en zijn/haar houding naar jou als tolk en naar de dove cliënt. In Nederland is het 'normaal' dat de arts de verantwoordelijkheid over het gesprek heeft, in Amerika is dat heel anders.

Neem geen genoegen met het feit dat er 'communicatie tot stand is gekomen'. Heb het lef om aan te geven dat je de boodschap niet goed kunt tolken. En ga door met trainen in dit soort situaties om er meer vaardigheid in te krijgen,

zonder dat het ten koste gaat van de persoon in kwestie.

Let erop dat jij als ingehuurde persoon vaak 'de meeste macht hebt'. Dove immigranten en/of vluchtelingen bevinden zich vaak in een afhankelijkheidsrelatie, waardoor ze minder macht hebben.

Geef als tolk duidelijk je 'eisen' aan, ook naar andere horenden toe. Van dove immigranten en/of vluchtelingen wordt dit vaak niet geaccepteerd. De horende partij wil vaak niet meer tijd investeren, maar als je zelf duidelijker bent in je eisen dan wordt het ook gewoner; er moet gewoon goede service geboden worden.

Het is erg belangrijk om met dove tolken te werken, zij zijn sterk gericht op het visuele aspect in de communicatie en vangen veel meer en diverse gebaren op. De dove persoon zal ook sneller overgaan op verschillende stijlen, gebruik van classificatoren, het uitweiden op een bepaald essentieel punt of mime. Dit kan je uitbuiten! Zij kunnen ook een grote rol spelen in het scheppen van een vertrouwensrelatie. Sommige anderstaligen geven aan dat ze graag een dove relaytolk willen omdat het een stuk vertrouwen geeft.

Zorg dat je verschillende alternatieven achter de hand hebt, als je een tolksituatie wilt stopzetten en geef dan ook een oplossing. Dit wordt eigenlijk altijd gewaardeerd. Maak dit ook duidelijk aan de dove cliënt.

In iedere cultuur heb je mensen die liegen, of ze nu doof of horend zijn. Dus het kan gebeuren dat een dove persoon zich 'verschuilt achter zijn doofheid'. Het is niet altijd aan jou als tolk om hierop in te grijpen.

Hoe zit het met de relatie cultuur en macht? Dove mensen die hun kinderen niet geleerd hebben om te gebaren hebben vaak minder macht naar hun kinderen toe; als ze hun dat wel geleerd hebben, hebben de ouders weer meer macht. De vraag is of dit een cultuurkwestie is of alleen een machtskwestie?

Dove relaytolken weten soms minder dan horende tolken over Doven-cultuur, het tolkproces en het bewust omgaan met een tolksituatie. Horende tolken zouden de kennis die zij opgedaan hebben in de Doven-cultuur, weer terug moeten geven aan de Doven. Zonder er echt iets voor terug te vragen. Maar dit kan tijd kosten, het bewust omgaan met deze kwestie moet

groeien.

Maar om de kwaliteit te kunnen verhogen zou dit een stap in de goede richting zijn. In Amerika is dit proces al langer aan de gang. Daar zijn ook meer getrainde dove relay-tolken.

COMMUNICATIESTRATEGIEËN DIE GEBRUIKT KUNNEN WORDEN BIJ MENSEN MET MLS

- Schrijven/typen in de taal die gebruikt wordt in het thuisland. De meeste mensen kunnen hun naam schrijven.
- Het maken van tekeningen. Wees je bewust van je eigen culturele invulling van plaatjes en aannames. Wees voorzichtig met verwijzingen naar politie, regeringen en het leger; deze organisaties werken per land op totaal verschillende manieren. Wij hebben hier vaak een heel ander beeld over dan mensen die bijvoorbeeld uit oorlogsgebied komen.
- Weet ook hoe je eigen gemeenschap en omgeving er uit ziet: richtingaanwijzers, tram- en busnummers, sociale voorzieningen, onderwijsgebouwen, ziekenhuizen en medische centra, de buurt waar de betreffende persoon in woont; denk visueel! Het gebaar voor AMSTERDAM bijvoorbeeld, zou in de staat Minnesota als gebaar voor een bekend gebouw daar gebruikt kunnen worden. Zorg dat er geen verwarring kan ontstaan.
- Gebruik mime, gestures, toneelspel - wees niet verlegen. Doven zijn hier vaak

meer aan gewend dan horenden, horenden voelen zich hierin sneller beperkt.

- Leer de zogenaamde 'huisgebaren': gebaren die alleen binnen één gezin of culturele groep gebruikt worden.
- Gebruik NGT - als ze op school zitten en deze taal leren.
- Vraag familieleden die bekend zijn met de gebarentaal die in het thuisland gebruikt wordt.
- Vraag dove tolken die bekend zijn met en ervaring hebben met MLS.
- Gebruik een plaatjesboek met foto's, tekeningen of symbolen. Als je het materiaal hebt, gebruik het! Zeker als je van tevoren weet dat iemand nog aan het leren is, of dat iemand de gebarentaal nog niet beheerst. Je kan zelf ook uit kranten en tijdschriften plaatjes knippen om die weer te gebruiken.
- Gebruik een communicatiebord.

EISEN EN VAARDIGHEDEN BIJ HET TOLKEN VOOR IMMIGRANTEN EN VLUCHTELINGEN

- Ontwikkelde en goede NGT vaardigheden en daarnaast goede vaardigheden om via gebaren of andere hulpmiddelen, communicatie tot stand te brengen. Dit betreft bijvoorbeeld de rangen tussen formeel NGT en informeel NGT, tussen NmG en NGT en tussen standaard NGT en 'Idiolectical Signing'.
- De vaardigheid om in minder of meerdere mate gebruik te kunnen maken van specifieke

NGT elementen zoals classificiers, vingerspelling en geïnitiaalseerde gebaren. Je moet wel zeker weten dat je deze elementen op een goede manier gebruikt. Maak bij het gebruik van classificiers eerst het gebaar duidelijk, zodat je weet dat je beiden over hetzelfde praat. Maak bijvoorbeeld ook aan een horende deelnemer duidelijk (door middel van een voorbeeld) dat gebarentaal niet internationaal is.

- De vaardigheid om de gebaren van de betreffende persoon over te nemen en te gebruiken (buitenlandse gebaren, 'familiegebaren', straaddialecten of regio-gebonden gebaren)

Culturele competentie

Met culturele competentie heb je begrip voor de eigen cultuur van de cliënt, vooral met betrekking tot de volgende gebieden:

- De positie van Doven in de eigen cultuur:
 - meningen en ideeën over onderwijs in het algemeen en specifiek gericht op Doven.
 - meningen en ideeën over sociale ondersteuning, met name overheidsbemoediging.
 - meningen en ideeën over tolken en de rol van tolken.
- De reden waarom men in Nederland is.
 - vluchteling versus immigrantstatus, legaal versus niet geregistreerd, etc.
- Hoe is de gezagsverhouding binnen familiestructuren?
- Wat zijn de gender-rollen en -verwachtingen?
- De mogelijkheid om de

omstandigheden van de cliënt op een respectvolle en duidelijke manier uit te leggen. Kennis hebben over bilingualiteit en de verwerking van taal door volwassenen.

- Ervaring in het werken met dove tolken en gesproken taaltolken.
- Toereikende kennis bezitten over de eigen gemeenschap, hulpverlening en hulpmiddelen (bijvoorbeeld over de Dovengemeenschap, hulpverleningsinstanties, minderheidsgroepen)
- De nederigheid bezitten om te noemen dat je zelf niet vaardig genoeg bent om in die situatie goed en toereikend te kunnen tolken.

Interpretatie

Het zou mooi zijn om juist vanuit een 'doof perspectief' de dove persoon te benaderen. Horende tolken zijn vaak meer gefocust op bepaalde details die ze 'missen', en dan ziet de tolk op een gegeven moment door de bomen het bos niet meer. Kijk niet naar de bomen, maar kijk gewoon naar het bos. Als een groot deel van de communicatie goed verloopt, maar een klein deel niet, moeten we daarom zeggen dat de hele communicatie niet goed is verlopen? Dove mensen gaan vaak flexibeler om met een klein stukje gemiste communicatie, ze zijn dit gewend vanuit het leven in de horende wereld.

In Nederland wordt bij tolken vaak benadrukt dat ze niet mogen interpreteren; er moet zo neutraal mogelijk getolkt worden. In het Amerikaanse

woord voor tolken zit het woord interpreteren; interpretatie. Eigenlijk interpreteer je altijd; ook als je beiden dezelfde taal spreekt. Wees je hiervan bewust tijdens het tolken. Bijvoorbeeld de vraag: 'waar kom je vandaan?'

Sommige mensen zullen noemen uit welk land ze komen, terwijl de bedoeling van de vrager is wat ze net gedaan hebben en van welke plek ze nu gekomen zijn. Er kan ook een reden zijn waarom iemand een dubbele betekenis in een zin legt. Je moet dus de interpretatie weten van sommige woorden en/of zinnen.

Interpretatie is gekoppeld aan cultuur. Je kan alles zo goed mogelijk tolken maar soms zul je hierbij in gebreke blijven, omdat je als horende tolk nu eenmaal niet doof bent.

Wat kun je gebruiken bij pas aangekomen dove mensen met MLS?

Visuele woordenboeken, plaatjesboeken:

- Kauffman, Dorothy and Gary Apple. 'Oxford Picture

Dictionary for the Content Areas'. 2000. Oxford University Press. Illustraties van meer dan 1500 woorden. Realistische tekeningen. Goed te gebruiken bij kinderen van middelbare schoolleeftijd. Er zijn ook multiculturele aspecten te zien in de tekeningen.

- Parnwell, E.C. and Sergio Gaitan. 'The New Oxford Picture Dictionary'. Spanish/American English version. 1989. Oxford University Press. Illustraties van meer dan 2400 woorden; realistische tekeningen. De woorden staan geschreven in het Spaans en Engels.
- St.Pierre, Stephanie. 'Fisher-Price Word Book'. 1997. Moderne uitgave. Meer dan 500 plaatjes.

Cartoonachtige tekeningen, goed te gebruiken bij kinderen:

- Boudart, Jennifer, et al. 'Picture Dictionary'. 1999. Publications International, Ltd. Meer dan 1000 woordfoto's en definities. In woordenboekformaat. Veel tekst.
- Mayer-Johnson.com. 'The Picture Communication

Symbols Guide'. Symbolen die gebruikt kunnen worden voordat iemand een standaardtaal heeft aangeleerd. Je kan dit boek ook goed gebruiken bij het aanleren van geschreven taal.

Specifiek gericht op vluchtelingen en immigranten:

- Faidman, Anne. 'The Spirit Catches You and You Fall Down'. 1997. The Noonday Press. Dit verhaal volgt een familie, 'in gevecht met het westerse medische systeem' toen hun dochter ziek werd. Vooral aan te raden aan hen die te maken hebben met mensen uit zuidoost Azië.
- Pipher, Mary. 'In the Middle of Everywhere - the World's Refugees Come to Our Town'. 2002. Harcourt, inc. Dit boek staat vol met verhalen van vluchtelingen die in een kleine stad in de VS kwamen te wonen. Er zijn ook tips opgenomen hoe met respect met vluchtelingen om te gaan. Het geeft ook een goed beeld van hoe Amerikanen tegen nieuwkomers aankijken.
- Hargraves, Orin. 'Culture Shock! Morocco'. 2001. Graphic Arts Centre Publishing Company. Dit boek (één onderdeel uit een serie) geeft aan hoe je je kan aanpassen aan de Marokkaanse cultuur.

Films:

- Journey of Hope (1990). Een Zwitserse film over Koerden die Turkije proberen te verlaten om naar Zwitserland te gaan.
- Killing Fields (1984). Een

Amerikaanse film over iemand uit Cambodja die tijdens de communistische 'reformatie' (na de Vietnamoorlog), Cambodja uit wil.

- The Color of Paradise (1999). Een Iraanse film over een blinde jongen op het platteland van Iran.

Internetsites:

- www.ethnologue.com - een catalogus van alle talen in de wereld. Ook gebarentalen zijn hierin opgenomen.
- www.map.co.ma - gemaakt door de Maghreb Arabe Press. Met nieuws en artikelen over Marokko.
- www.turkishdailynews.com - nieuws over Turkije, over sport, politiek, economie, etc. (in het Engels).

En verder:

- www.rid.org/cdip.html
- www.signonasl.com/team.htm
- www.infoweb.org/library/access/Deaf/intermediary_interpreter.html
- www.lea-test.fi/en/deaf/part1/relay.html

Emailadres Susan Boinis:

sboines@aol.com